

Η «ανάκτηση της τέχνης»

Η «ανάκτηση» της δημιουργικής διαδικασίας υποδεικνύει την τροχιά που πρέπει να ακολουθήσει μια στοχαστική διεργασία πάνω στα καλλιτεχνικά έργα

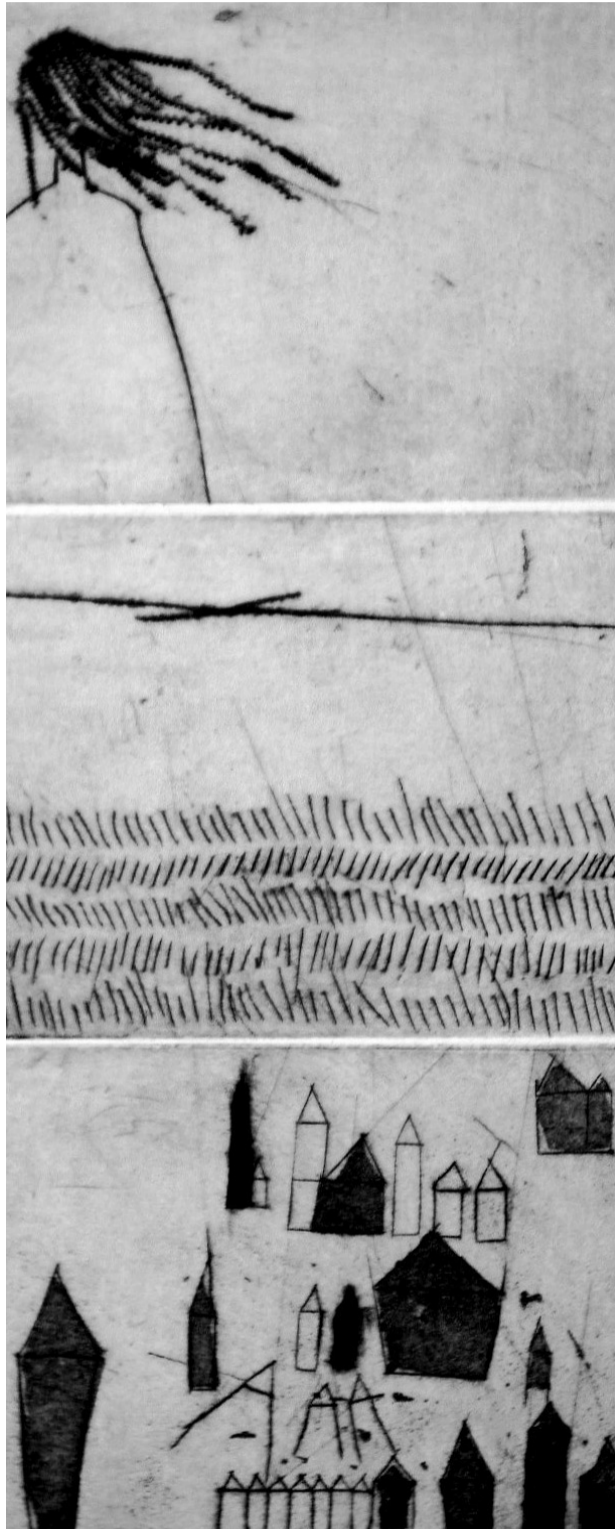
Το τέταρτο από τα έξι συμπληρωματικά δοκίμια που συνοδεύουν το βιβλίο του **ΡΙΤΣΑΡΝΤ ΒΟΛΧΑΪΜ, Η τέχνη και τα αντικείμενά της** (μτφρ. Γιάννης Παπαδημητρίου, επιστημονική επιμέλεια, επιλεγόμενα, Παναγιώτης Πούλος, Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, σ. 446) έχει τίτλο «Η κριτική ως ανάκτηση». Ο βρετανός φιλόσοφος και κριτικός τέχνης Ρίτσαρντ Βόλχαϊμ (Richard Wollheim)-γνωστός περισσότερο ως εισηγητής του όρου «μινιμαλιστική τέχνη», υποστηρίζει πως για να γίνει κατανοητό ένα καλλιτεχνικό έργο η κριτική οφείλει να προστρέξει στη δημιουργική διαδικασία και να την «αναπλάσει». Αυτό που νοείται εδώ ως «προσφυγή στη δημιουργική διαδικασία» εντοπίζεται, αρχικά, στην αναδρομι-

ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

κή προσπάθεια ανασυγκρότησης των προθέσεων του εκάστοτε καλλιτεχνικού δρώντα και, κατόπιν, του τρόπου που αυτές αναμετρήθηκαν με ένα υλικό στην ανασύσταση, δηλαδή, ενός συνόλου προαιρέσεων, προδιαθέσεων, και των δυνατοτήτων έκφρασής τους μέσα από ένα «μέσο». «Το καθήκον της κριτικής είναι η ανάπλαση της δημιουργικής διαδικασίας», γράφει ο Βόλχαϊμ, η οποία ωστόσο «πρέπει με τη σειρά της να εννοηθεί όχι ως κάτι που διακόπτεται από το έργο τέχνης, αλλά ως κάτι που ολοκληρώνεται μέσα από το έργο τέχνης» (σ. 227).

Ένας οδηγός ανάγνωσης των -ομολογουμένως δύσβατων- διαδρομών που ακολουθεί το εγχείρημα του φιλοσόφου, όπως αυτό καταγράφεται στο *Η τέχνη και τα αντικείμενά της* και στα συνοδευτικά δοκίμια, βρίσκεται ακριβώς σε αυτή τη διεργασία «ανάκτησης». Η χαρτογράφηση της απαιτεί την αντιστροφή και την οικειοποίηση των εργαλείων τα οποία αυτός προτείνει για την κατανόηση του έργου. Για να κατανοήσουμε, με άλλα λόγια, το εγχείρημα του Βόλχαϊμ, οφείλουμε να «ανακτήσουμε» μια διαδικασία: αυτήν του στοχασμού για την τέχνη και τα αντικείμενά της. Διότι όλο το βιβλίο είναι δείγμα ακριβώς μιας απαιτητικής διαδικασίας διερώτησης του ίδιου του φιλοσόφου για τα επίδικα της τέχνης. Δείγμα αυτής της αισθητικής διερώτησης στα ελληνικά είχαμε ήδη διαβάσει στο κείμενό του με τον τίτλο «Για το φερμαλισμό και τα είδη του» (βλ. μτφρ. Ιωάννα Ναούμ, στο *Έννοιες της τέχνης τον 20ό αιώνα*, επιστημονική επιμέλεια, εισαγωγή Παναγιώτης Πούλος, εκδόσεις ΑΣΚΤ). Η εν λόγω, λοιπόν, «διαδικασία» εκκινεί από την ερώτηση «τι είναι ποίημα, ή τι είναι ένας πίνακας ζωγραφικής». Η απάντηση δεν παίρνει τη μορφή ενός βιαστικού πρωτοφανούς ορισμού, αλλά δίνεται με νέες ερωτήσεις ή υποθέσεις εργασίας, όπως αυτή του έργου ως «υλικού αντικειμένου», σε ό,τι τουλάχιστον αφορά τα εικαστικά πράγματα. Η κατάφαση σε μία τέτοια υπόθεση θα οδηγήσει αμέσως στην αμφισβήτησή της, καθότι οι ιδιότητες των εν λόγω έργων δεν περιορίζονται στις υλικές. Πράγματι, οι αναπαραστατικές και οι εκφραστικές ιδιότητες που επενδύονται από δημιουργούς και θεατές στα έργα φανερώσουν περισσότερες αξιώσεις. Η παραδοχή αυτή, ωστόσο, φέρνει στο προσκήνιο νέες αμφιβολίες και νέες διαπιστώσεις, που με τη σειρά τους θα οδηγήσουν τη σκέψη σε νέα διλήμματα, σε νέες ατραπούς, τις οποίες παρακολουθεί ο συγγραφέας, προλαβαίνοντας ταυτόχρονα τις ενστάσεις που πιθανόν ενσκήπτουν, με τρόπο που καθιστά την αισθητική διερώτηση, αυτήν που εκκινεί από την απορία «τι είναι η τέχνη», ως την καθαυτό αισθητική στάση.

Η αισθητική διερώτηση του Βόλχαϊμ ακολουθεί, λοιπόν, μια τεθλασμένη πορεία, μια ακολουθία κριτικής ερωτηματοθεσίας, που περνάει μέσα από δεδομένες αισθητικές θεωρήσεις, πατώντας στα ήδη ανοιγμένα μονοπάτια της σκέψης για την τέχνη μιας σειράς διανοητών και, σύμφωνα με τα πρότυπα της αναλυτικής σχολής, αναδεικνύει την προβληματική των αντιτιθέμενων θέσεων πάνω στα αντίστοιχα δεδομένα επίδικα. Τις παρεξηγήσεις που, για παράδειγμα, λανθάνουν στη διαμάχη ανάμεσα στη λεγόμενη «ιδεοκρατική» θεωρία, εκείνη που θέλει το έργο να αποτελεί μια νοητή και μόνο οντότητα και την

barceloneta

αντίστοιχη «παραστασιακή», σύμφωνα με την οποία το έργο φέρει ιδιότητες οι οποίες γίνονται κατανοητές αποκλειστικά μέσα από την αντίληψη, μέσα από το σύνολο των αισθήσεων. Οι κορυφώσεις, όμως, και τα σημεία στα οποία η διαδρομή μοιάζει να βρίσκει έναν -έστω φαινομενικά- τελικό προορισμό δεν λείπουν. Η διάκριση ανάμεσα σε δύο τρόπους θέασης, τη «θέαση - ως» (*seeing - as*) και τη «θέαση - εντός» (*seeing - in*) είναι ένα από τα κεντρικά σημεία γύρω από τα οποία περιστρέφεται η διερώτηση του Βόλχαϊμ. Ως διακριτά ήδη θέασης ανταποκρίνονται στο αμάλγαμα που συνδιαμορφώνουν η οπτική εμπειρία, η ύλη και η αναπαράσταση από δύο ταυτόχρονα σκοπές, αυτή του καλλιτέχνη και των αναπαραστατικών προθέσεων του και αυτή του θεατή, ο οποίος δεν είναι απαραίτητα υποχρεωμένος να μείνει προσδεμένος σε αυτές. Εκεί που μια «θέαση - ως» περιορίζεται στην άμεση αντίληψη της πλαστικής απεικόνισης, η «θέαση - εντός» έρχεται να προσθέσει κάποιες επιπλέον παραμέτρους, όπως το μέσο ή τις έννοιες, τις καταστάσεις, τις γνώμες και τις εικασίες που δύναται να προσαρτηθούν σε αυτήν, απελευθερώνοντας τους συνειρμούς και τελικά την οπτική εμπειρία του θεατή. Ωστόσο, η δυ-

νατότητα του καλλιτέχνη να αναπροσαρμόζει διαρκώς τα αναπαριστώμενα αντικείμενα, συχνά σύμφωνα με την υπόθεσή του πως ο θεατής ενδέχεται να αντιληφθεί την αναπροσαρμογή αυτή, ορίζει ένα πλαίσιο εντός του οποίου διενεργείται ένα ιδιότυπο αισθητικό παίγνιο.

Η ταυτόχρονη θέαση από τη σκοπιά του δημιουργού και του αποδέκτη, η αλληλεπίδραση ανάμεσα στην καλλιτεχνική πρόθεση και την αντίληψη του θεατή, κάνει το έργο τέχνης να μοιάζει με το προϊόν αυτής της διάδρασης, αυτού του «παιγνίου» στην ιστορικότητά του. Μια τέτοια διατύπωση, διαβάζεται σίγουρα ως προφανής. Εντούτοις, απορρέουν από αυτήν τρεις γενικές διαπιστώσεις: πρώτον, ο Βόλχαϊμ προβαίνει στην επαξιολόγηση της καλλιτεχνικής πρακτικής, σε μια εποχή που η αναγγελία του «θανάτου του συγγραφέα» από τον Roland Barthes, αλλά και τον Michel Foucault, είχε συγκαταληχθεί στα υπομνήματα των υπέρμαχων της επελαύνουσας μεταερευνητικότητας (το κείμενο του Βόλχαϊμ γράφτηκε το 1980). Δεύτερον, ο συγγραφέας έρχεται να προσθέσει νεότερα επιχειρήματα στο διάλογο για τη φύση της αναπαράστασης μέσα στην ιστορία, τα οποία την προσδιορίζουν σαν κάτι περισσότερο δυναμικό, μόνιμα διαπραγματεύσιμο, εξαρτώμενο από το εκάστοτε συγκείμενο και τα υποκείμενα που εμπλέκονται σε αυτήν. Τέλος, η αναγνώριση της σημασίας της παραπάνω «διάδρασης», η οποία οφείλει να ανακτηθεί ως αναδημιουργία της δημιουργικής διαδικασίας, αλλά ακολούθως και ως διεργασία πρόσληψης από τη μεριά του θεατή, σκιαγραφεί την αισθητική στάση ως μορφή ζωής. Κάτι που μοιάζει εξίσου αυτονόητο. Μολαταύτα, η ανασύσταση αυτής της «μορφής ζωής», η επανεκκίνηση των διαδράσεων που συντελούνται εντός της και η ενδελεχής παρατήρηση και καταγραφή της είναι ικανές να περιβάλλουν έναν ορισμό της τέχνης, ή να περιχαρλώσουν το χώρο εντός του οποίου δύναται να καταλήξει κανείς σε αυτόν.

Η ζωή, άρα και η τέχνη ως μορφή της, αποτελούν για τον Βόλχαϊμ πεδίο μιας ανοιχτής διαδικασίας και διερώτησης. Η προσδοκία της αποκάλυψης μιας αλήθειας για την τέχνη κρύβεται μέσα στην ίδια την οργάνωση του επιχειρήματος. Η αισθητική διερώτηση, η δημιουργική διαδικασία που πρέπει να ανακτηθεί και που δεν ολοκληρώνεται με την περάτωση του καλλιτεχνικού έργου, εξωτερικευμένη σαν μια «σκοπιμότητα χωρίς σκοπό», μοιάζει με την ίδια τη ζωή και τις διαδικασίες εντός της. Το έργο όμως πραγματώνεται. Τι είναι τελικά αυτό; Ένα «εξάμβλωμα», μια καρκινογένεση που εμφανίζεται για να καταδείξει την ασυνέχεια, την αστοχία ή το ανομολόγητο των όρων της κανονικότητας; Είναι ένα εικονικό ή ανεικονικό σημείο, ένα έμβλημα, ιερό υπέρλογο αντικείμενο στο οποίο αντανακλάται η αδυνατότητα καθολικής κατανόησης του κόσμου ως ολόκληρης; Δεν υπάρχει τίποτα που να μας απαγορεύει να νοηματοδοτήσουμε την παραπάνω διάδραση, ή την παραπάνω «διαδικασία», η οποία οφείλει να «ανακτηθεί» με τέτοιους μεταφυσικούς όρους. Είναι δε σίγουρο πως ο Βόλχαϊμ φέρει την εμπειρία της ιστορικής πρωτοπορίας και των αδιεξόδων της, την εμπειρία της αποτυχίας κάθε διαδοχικής απόπειρας ένωσης της τέχνης και της ζωής. Υπάρχει μια ολόκληρη σειρά από σύγχρονες της συγγραφής του βιβλίου καλλιτεχνικές πρακτικές που, αμφισβητώντας διαρκώς τις παγιωμένες κατατιμήσεις των έργων και των ειδών τους, καταλήγουν σε καινοφανή για την εποχή τους καλλιτεχνικά μορφώματα, την τέχνη του βίντεο (video art) για παράδειγμα ή τις performances και την τέχνη του σώματος (body art). Όλα τα παραπάνω θα έθεταν στο συγγραφέα νέες προκλήσεις και νέες ενστάσεις. Η «ανάκτηση» της δημιουργικής διαδικασίας, το εποπτικό εργαλείο ανάλυσης που προτείνει ο Βόλχαϊμ, προσφέρει μια μέθοδο, υποδεικνύοντας την τροχιά που πρέπει να ακολουθήσει μια στοχαστική διεργασία πάνω στα καλλιτεχνικά έργα. Μια πολύπλοκη σειρά ενεργειών δεν είναι πάντα απαραίτητο να οδηγεί σε ένα τελικό αποτέλεσμα, σε μία σαφή θέση. Είναι, όμως, δεδομένο πως έχει καταφέρει να αλλάξει την εν γένει θέαση των πραγμάτων, ό,τι ακριβώς κατορθώνει και το έργο τέχνης, τουλάχιστον στις πλέον αριστουργηματικές μορφές του. Ο στοχασμός, λοιπόν, για την τέχνη και τα αντικείμενά της δεν διακόπτεται από την ολοκλήρωση του βιβλίου, αλλά ολοκληρώνεται μέσα από αυτό.

Ο Κώστας Χριστόπουλος είναι εικαστικός καλλιτέχνης